

ДИСПОЗИТИВНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН: РОЛЬ У ВИЗНАЧЕННІ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ

Сьогодні принципово змінився порядок регулювання сімейних відносин, коли імперативні приписи уступають місце диспозитивному регулюванню. У ч. 2 ст. 7 Сімейного кодексу України договірне регулювання сімейних відносин закріплене як одна з основних засад сучасного сімейного права, а договір розглядається як джерело сімейного права поряд із нормами законодавства. У ч. 1 ст. 9 Сімейного кодексу України вказано, що подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства. У розвиток цієї генеральної ідеї в Сімейному кодексі України передбачена ціла низка різноманітних договорів, учасниками яких є члени сім'ї. Навіть на цьому договірній ініціатива цих осіб не закінчується: закон не забороняє укладення також інших, не передбачених безпосередньо в Сімейному кодексі України, договорів.

Однак виявлення ролі договору в сімейному праві потребує надання його загальнотеоретичної характеристики з точки зору концепції юридичного факту. У цьому аспекті нам видаються важливими такі положення, що мають стати основоположними при розкритті ролі договору як юридичного факту для виникнення сімейних правовідносин:

1. Важливою засадою правового регулювання сімейних відносин є визнання можливості їх виникнення на підставі юридичного факту, який не передбачено нормою права. Довгий час у вітчизняній юридичній науці панувала думка, відповідно до якої єдиною підставою виникнення правовідносин є норми права. Сьогодні потребує визнання можливості виникнення правовідносин не тільки за тими моделями поведінки, що передбачено нормами права, але й за моделями, які сторони визначають за домовленістю між собою. При цьому за обох варіантів передбачена модель правової поведінки має відповідати вимогам основоположних принципів права (справедливості, свободи, рівності, гуманізму).

2. Конструкція юридичного факту є додатковим аргументом на користь позиції тих вчених, які відстоюють необхідність відмовитися від виокремлення абсолютних правовідносин (правовідносин, де індивідуалізовано тільки одного учасника).

3. Не тільки теоретичного, але й практичного значення набуває питання про класифікацію юридичних фактів. Найбільш розробленою в юридичній літературі є класифікація за вольовою ознакою. За названим критерієм юридичні факти поділяються на юридичні дії та юридичні події. Юридичні дії є юридично значущими вчинками особи. Вони поділяються на правомірні (які відповідають нормам та принципам права) та протиправні (тобто такі, що суперечать нормам та принципам права). У свою чергу правомірні дії залежно від спрямованості волі суб'єкта поділяються на юридичні акти та юридичні вчинки. Юридичні акти – це дії, спрямовані на досягнення певного правового результату. Юридичні вчинки – це дії, які породжують юридичні наслідки незалежно від спрямованості волі на їх настання. За вказаним критерієм договори, що укладаються в

сфері сімейних правовідносин, володіють ознаками юридичних актів, тобто правомірних дій, спрямованих на встановлення або зміну тих чи інших правових відносин. Відповідно, залежно від мети укладеного договору його може бути віднесено до юридичних фактів, що породжують правовідносини (договір про виплату аліментів), факти, що змінюють правовідносини (договір про встановлення графіку побачень із дитиною) тощо.

4. Договір в сімейному праві відповідає загальнотеоретичному його розумінню як угоди сторін про встановлення, зміну й припинення прав і обов'язків. Він характеризується: а) вільним волевиявленням учасників, б) їх згодою за всіма істотними аспектами договору, в) рівністю сторін, г) наявністю юридичних гарантій свого виконання, ґ) взаємною відповідальністю сторін за невиконання прийнятих зобов'язань. При цьому важливо пам'ятати: договір не повинен погіршувати положення учасників угоди або інших осіб в частині прав і гарантій, передбачених сімейним законодавством.

5. Юридичний факт у вигляді договору призводить до виникнення, зміни або припинення індивідуальних правовідносин у межах генерального сімейного правовідношення. Так, генеральним правовідношенням є, зокрема, відносини між батьками і дітьми. Воно виникає на підставі такого юридичного факту як народження дитини. В межах цього генерального правовідношення можуть виникати певні більш конкретні індивідуальні правовідносини, такі, наприклад, як відносини щодо утримання дитини, що, зокрема, можуть бути врегульовані договором тощо. Саме із цих міркувань не можна погодитись із твердженням, що договір у сімейному праві не може бути самостійною підставою для виникнення або припинення сімейних правовідносин. Дійсно, існує дуже обмежена категорія сімейних відносин, що можуть виникати тільки за договором (як приклад, відносини патронату). Однак це не заперечує ролі договору як юридичного факту в інших сферах сімейного права.

6. Слід відрізняти договори в сфері сімейних правовідносин від договорів, що укладаються між членами сім'ї. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 64 Сімейного кодексу України дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. У даному разі матиме місце звичайний цивільно-правовий договір і, відповідно, врегульовуватись він має суто нормами цивільного законодавства.

7. Слід погодитись із тими дослідниками, які вказують на особливу юридичну природу договорів, що виступають юридичними фактами в сфері сімейних правовідносин. Зокрема, підкреслюється, що норми Сімейного кодексу України стосовно договорів не моделюються за традиційним для Цивільного кодексу України принципом, коли закон установлює права та обов'язки кожної сторони договору. Тут немає звичного для цивілістики протиставлення боржника та кредитора. Усі без винятку положення Сімейного кодексу України про договори не розводять сторони у різні боки, а навпаки, нібито поєднують їх, тому використовуються вирази на зразок таких: «подружжя має право домовитися між собою про порядок користування майном, що йому належить на праві спільної сумісної власності» (ч. 1 ст. 66 Сімейного кодексу України); «дружина та чоловік мають право розділити майно за взаємною згодою» (ч. 2 ст. 69 Сімейного кодексу України); «подружжя має право укласти договір про надання утримання одному з них» (ч. 1 ст. 78 Сімейного кодексу України); «батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає

окремо від дитини» (ч. 4 ст. 157 Сімейного кодексу України) та ін. Отже, учасники сімейних відносин діють разом, а не як протилежні за своїми інтересами контрагенти.

Викладене вище дозволяє нам зробити висновок: договори як юридичні факти сімейного права мають тягнути за собою виникнення, зміну або припинення індивідуальних правовідносин в межах генерального сімейного правовідношення, а отже, мати своїм предметом сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, а також між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком та іншими членами сім'ї. Відповідно, договір у сімейному праві може: конкретизувати норми сімейного права; доповнювати регулювання, межі якого окреслені нормами сімейного права, що прямо вказують на врегулювання відносин шляхом досягнення згоди між їх учасниками і її закріплення в договорі; встановлювати права і обов'язки, відмінні від тих, що передбачені нормами сімейного права, у випадках, коли це прямо допускається; виступати єдиною можливою підставою для виникнення індивідуальних сімейних правовідносин; заповнювати прогалини, залишені законодавцем у регулюванні сімейних відносин. Виявлення прогалин у правовому регулюванні, особливо коли йдеться про приватноправову сферу (а отже, сферу, де у більшості випадків матиме місце не прогалина, а кваліфіковане мовчання законодавця), є завданням надзвичайно складним. Головним критерієм наявності прогалини стає судова практика. Наведемо приклад. Відповідно до ст. 257 Сімейного кодексу України баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні. Однак при цьому законодавець не говорить нічого про можливість або неможливість врегулювання вказаного питання на рівні договору між батьками дитини, з однієї сторони, і бабою та дідом, з іншої. Маємо прогалину у правовому регулюванні, яка може бути заповнена за допомогою аналогії закону, а саме шляхом застосування норми, що передбачає можливість укладення такого договору між батьками дитини.

Наведені вище висновки мають стати ще одним кроком на шляху вирішення більш глобального завдання – встановлення співвідношення ролі законного та договірного правового регулювання сімейних відносин на сучасному етапі державно-правового розвитку; визначення ролі договору як засобу індивідуального правового регулювання у загальнотеоретичному плані; з'ясування місця договорів, що мають своїм предметом врегулювання сімейних правовідносин, у загальній системі договорів.